

Kora Árpád-kori temetők Székesfehérvár délnyugati határában I.

Székesfehérvár–Demkóhegy

Petkes Zsolt

MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport

Székesfehérvár, a koronázóváros kialakulása a kora Árpád-kor egy régóta kutatott kérdése. A régészeti kutatások és az ezekhez kapcsolódó viták a város már jól megfogható korai épületei, emlékei körül csoportosulnak, így a Bazilika és elsősorban a Szent Péter-plébániatemplom körül. A város kialakulásához vezető régészeti emlékek fontos csoportjával, a település délnyugati határában található 10. századi temetőkkel azonban kevésbé számol a kutatás.

Ezek a temetők a 19. század végén és a 20. század első felében kerültek elő, töredékesek, erősen bolygatottak, többségükről csak részleges adatokkal rendelkezünk, ami nagyban megnehezíti, korlátozza az értékelésüket is. Méretük, leletanyaguk és a megfigyelt temetkezési szokások csonka mivoltuk ellenére is utalnak a terület kiemelt jelentőségére, előrevetítve annak későbbi szerepét.

A Magyar Őstörténeti Témacsoport „Fejér megye honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleleteinek katasztere” című kutatási programjának keretei között ezeknek a temetőknek a vizsgálata ismételtelen előkerült. Székesfehérvár délnyugati határában a korábbi régészeti kutatás nyolc temetőt és temetőtöredéket azonosított. Ezek a temetők öt temetkezési területen csoportosíthatóak: nyugatról keletre haladva az első a rádiótelepi (1) sírcsoport, második a maroshegyi (2) temető, a harmadik a tőle északészaknyugatra elhelyezkedő demkóhegyi (3) temetkezési terület, negyedik a Táci úti (4) és a Kanizsai úti (5) sírcsoport által alkotott temető, végül az ötödik, egyben a legkeletibb temetkezési területet pedig a régi evangélikus temető déli oldala mentén 1915-ben a Sárkeresztúri úti (6), 1925-ben a sóstói (7), majd a 1956-tól 1993-ig három ütemben kutatott Vízművek (8) elnevezésű temetőtöredékek alkotják. A temetőket csak részlegesen tárták fel, a többi részük elpusztult, vagy kutathatatlaná vált. Lelőhelykataszterünk részeként sorozatban ismertetjük ezeket a lelőhelyeket, elsőként a legelőször előkerült temetkezési területet, a székesfehérvár–demkóhegyi temetőt.

1. kép Kora Árpád-kori temetők Székesfehérvár délnyugati határában

Székesfehérvár–demkőhegyi temetkezési terület

Az első sír 1878-ban ásás során bukkantak a Székesfehérvár délnyugati részén található demkőhegyi szőlőben. Ebben az időben még gyerekcipőben járt a honfoglalás és a kora Árpád-kor kutatása, alig negyvennégy évvel vált ismertté az első honfoglalás kori sírlelet, így párhuzamok hiányában az előkerült temetkezést a bronzkorra keltezték.¹

1892 tavaszán a Demkőhegynek a kanizsai vasútvonal felére eső oldalán, a Csikvándi út (ma Balatoni út) mellett, részben az út peremét alkotó homokbányában, az út partvonalának fejtése közben újabb hat sír előkerüléséről tudósított Nagy Géza.² A tanulmányában részletesen ismertetett temetkezéseken túl további, feltételezhetően melléklet nélküli sírok is napvilágot láttak, amelyek közül négyet Lichtneckert József személyesen tárt fel.³ Az első és az újonnan előkerült sírok között eltelt években rohamosan gyarapodtak a 10. századi sírleletek és ezeken keresztül a korszakról való ismeretek, így az előkerült temetkezések tárgyi anyaga (*szablyamarkolatú kard, balta, kengyel és zabla*) és a temetkezési szokásként megfigyelt részleges lovas temetkezésnek köszönhetően a lelőhely már jól keltezhető volt a 10. századra.⁴

¹ RÓMER 1878, 158.

² NAGY 1892, 301–310.

³ LICHTNECKERT 1893b, 298.

⁴ NAGY 1892, 301–310.

A székesfehérvári városvezetés – értesülve a temető és az értékes leletek előkerüléséről – leállította a homokbányászatot az út melletti területen, majd ettől a helytől mintegy száz méterre nyitott újabb homokbányát. Az újonnan létesített bánya területén még ugyanebben az évben Lichtneckert József két,⁵ majd 1893-ban újabb egy sírt tárt fel,⁶ ezekből a temetkezésekből *sima és S végű karikák, állatfejes karperec, nyakperec és ásványi anyagú gyöngyök* kerültek elő. Ekkor Lichtneckert 20–25 közé tette a Demkóhegyen előkerült (feltárt, megfigyelt, munkások által elpusztított) sírok számát.⁷

A feltárások majd egy évtizednyi kihagyás után, 1902-ben folytatódtak, ekkor Lichtneckert további 21, a rá következő évben pedig újabb 9 sírt tárt fel a területen. Ezt követően csak szórványleletek kerültek be múzeumokba a Demkóhegyről: 1905-ben nyílcsúcsok, ékszerek (*karikák, karperecek*) és további tárgyak a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.⁸ A lelőhelyről 1912-ben a székesfehérvári múzeum szerzett meg újabb tárgyakat (*nyílcsúcs, gyűrű, karika*), majd 1927-ben és 1929-ben emberi koponyákat szolgáltatott be a múzeumba.

A temető szerkezete, a sírok elhelyezkedése egy-két részleges utalástól eltekintve nem ismert, ahogy a jellege, mérete, kiterjedése sem. Ez utóbbira adhat támpontot az az adat, hogy az út melletti homokbánya bezárását követően, attól megközelítően száz méterre nyitott másik bányában szórványosan újabb sírok kerültek elő. Tovább nehezíti a temető szerkezetének megismerését, hogy az első homokbánya bezárását követő későbbi feltárások (1902, 1903) esetében nem dönthető el, hogy azok melyik, az út melletti vagy a később nyitott távolabbi bánya területén folytak-e. A két bánya, így egyben a két sírcsoport közötti nagy távolság nyomán azt feltételezhetjük, hogy nem klasszikus elrendezésű, egy mag köré csoportosuló sírokból álló temető helyezkedhetett el a Demkóhegy platóján, hanem nagyobb méretű temetkezési területtel számolhatunk, amit több, egymástól kisebb-nagyobb távolságra elhelyezkedő sír- vagy sírcsoport alkotott. Feltételezhetően ez a szerkezet figyelhető meg más 10. századi székesfehérvári temető, például a rádiótelepi sírmező esetében is.

A lelőhely korszerű feldolgozását Bakay Kornél végezte el 1966-ban, ekkor 41 sír dokumentációját különítette el és adta közre.⁹ Véleménye szerint a temető megközelítően 150 sírt tartalmazhatott, a többi temetkezés a folyamatos homokbányászás következtében elpusztult. Az első temetkezések megjelenését a 10. század közepére helye, a temető felhagyását pedig a 11. század 20-as, 30-as éveire. Hasonló véleményre jutott Mesterházy

⁵ LICHTNECKERT 1893b, 300.

⁶ LICHTNECKERT 1893a, 267.

⁷ LICHTNECKERT 1893b, 303.

⁸ HAMPEL 1907, 206–207.

⁹ BAKAY 1966, 45–56, 65–75.

Károly is a temető időrendjével kapcsolatban, azonban nézete szerint azt már a 10. század végén felhagyták.¹⁰

A temető leletanyaga a fegyveres és lovas temetkezésektől egészen a szegényes mellékletű vagy melléklet nélküli sírokig terjed. A különböző mellékletekkel eltemetettek aránya nem vizsgálható a temetőn belül, mert a korai feltárások során csak a melléklettel rendelkező temetkezéseket jegyezték fel. A temető leggazdagabb férfisírjai a 6-os és 33-as fegyveres, részleges lovas vagy lószerszámos temetkezések. Ezekből a sírokból *kard, szablyamarkolatú kard, tegezek, balta*, valamint *kengyelek és csikózáblák* kerültek elő. A közvetlen közelükben (a 6. sír esetében biztosan, a 33. sír esetében pedig feltételezhetően) egy-egy gazdag női sír is feküdt, az 5. női sírből *kéttagú ruha- és kaftánveretek, gömbsorc süngös fülbevalópár és karperecek*, míg a 35. sírből *egyszerű kerek és kéttagú ruhaveretek* kerültek elő. A gazdag sírok mellett a szegényesebb sírokban is fellelhetők az *egyszerű huzal karikaékszerek*, például a *varkocskarikák, a pödrött végű karikák*, továbbá megjelennek már az *S-végű karikák* is. A leletanyag fontos, jelentős részét alkotják a különböző típusú kar- és nyakperecek, az egyszerű huzalkarperecektől a több százból csavart példányokig.

A temető az erős bolygatottság miatt nem keltezhető pontosan, hiszem az elpusztított temetőrészlet ismeretének hiányában csak a töredékes leletanyagra támaszkodva fogadható el Bakay Kornél véleménye. A trapéz alakú vállas kengyeleket, a kétélű nyugati kardokat a 10. század második felére lehet keltezni a Kárpát-medencében, az S-végű karikák megjelenését szintén a 10. század derekára, nagyobb arányú elterjedésüket pedig a 10. század második felére, illetve a 11. századra. Ezek alapján a temetőrészlet a 10. század közepétől a 11. század első feléig keltezhető, azonban hozzá kell tenni, hogy a bolygatottsága miatt még nagyfokú a bizonytalanság.

A temető legjobb párhuzamai a szintén Bakay Kornél által feldolgozott és közreadott Ipoly menti temetők között találhatóak,¹¹ ezek a szob-kiseredei, szob-vendelini és részben a letkés-téglágető I. sz. temetők. Ezeknek a temetőknek mind leletanyagukban, mind temetkezési szokásaikban található átfedés, párhuzam a demkóhegyi temetkezési területtel. Az Ipoly menti temetők sírszáma 82 és 141 között változott, feltételezhetően ezeket a számokat vette alapul Bakay Kornél a sírszám becslésénél. A demkóhegyi temetkezési terület mérete Lichtneckert egy-egy szórványos adata alapján jelentősen nagyobbra becsülhető, így feltételezhetően az ott eltemetettek száma meghaladhatta az Ipoly menti temetők sírszámát.

¹⁰ MESTERHÁZY 1996, 373–375.

¹¹ BAKAY 1978.

Mindegyik temetőben hasonló rendszer figyelhető meg: egy-egy fegyverrel és lószerszámmal eltemetett sírt vesznek körbe a szegényesebb mellékleteket tartalmazó temetkezések. A leletanyagban nagyfokú hasonlóság: *kétélű nyugati típusú kardok, tegezsek, balta, huzalkarikák, kar- és nyakperecek*. A szobi temetők a 910–930-as években nyílhattak, a 11. század közepén hagyták fel ezeket,¹² míg a letkési temető első sírja a 960-as években kerülhetett a földre és a 11. század legvégén záródhatott.¹³ Ezek a keletkezések is alátámasztják a demkóhegyi temető feltételezett időrendjét, de rámutatnak arra is, hogy az elpusztított temetőrészeket mind korábbra, mind későbbre kitolhatták volna a temető használati idejét.

KARDKOPTATÓ (33. sír)

Öntött bronz kardkoptató, amelynek egyik oldalának hossz tengelyében domború, stilizált növényi minta figyelhető meg. A koptató végén egy lapított gömb található, amely gyűrűs nyakkal kapcsolódik a hüvelyvég testéhez. A koptató hüvelyhez csatlakozó oldalán csúcstörű nyúlvány figyelhető meg, amelynek vége enyhén megvastagodik és kiszélesedik; ezt a kiszélesedő részt két egymásra merőleges horony négy részre tagolja. Ezzel a csúcstörű nyúlvánnyal párhuzamosan, a peremétől egy milliméterrel beljebb egy lécminta található, amely a nyúlvány felső harmadában csúcsban fut össze (m.: 10,0 cm; sz.: 4,4 cm). /MNM 106/1903.1./

2. kép Székesfehérvár-Demkóhegy 33. sír, kardkoptató

¹² BAKAY 1978, 140–141.

¹³ BAKAY 1978, 152.

FÉLHOLDDÍSZES FÜLBEVALÓ (36. SÍR)

Ovális alakú, kerek átmetszetű, alsó részén megvastagított szárú, félholddíszes, öntött bronz fülbevaló, erősen elnagyolt szőlőfürt alakú csüngővel (karika á.: 2,3×2,7 cm, há.: 0,2–0,35 cm). /MNM 106/1903.50-51./

3. kép Székesfehérvár-Demkóhegy 36. sír, fülbevaló

KÖRTE ALAKÚ KENGYELPÁR (34. SÍR)

4. kép Székesfehérvár-Demkóhegy 36. sír, körte alakú kengyelpár

Körte alakú vaskengyel téglalap alakú füffel, amely enyhe töréssel csatlakozik a finoman ívelt kengyelszárakhoz; a szárak laposak, egyenletesek. A talpalo része kiszélesedik, annak hosszoldali tengelyében egy borda fut végig (sz.: 13 cm; h.: 15 cm; a talpalo sz.: 2,8 cm). /MNM 106/1903.11./

Körte alakú vaskengyel trapéz alakú füllel, amely enyhe töréssel csatlakozik a kengyelszárakhoz, a szárak laposak, egyenletesek. A talpáló része kiszélesedik, annak hosszoldali tengelyében egy borda fut végig (sz.: 11,9 cm; h.: 14,2 cm; a talpáló sz.: 2,6 cm).
/MNM 106/1903.12./

IRODALOM:

BAKAY 1966

Bakay Kornél: Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der umgebung von Székesfehérvár und die Frage der Fürstlichen Residenz. Alba Regia 6–7 (1966) 43–88.

BAKAY 1978

Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Ipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung). Studia Comitatus 6. Szentendre 1978.

HAMPEL 1907

Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor hazai emlékeiről. Budapest, 1907.

LICHTNECKERT 1893a

Lichtneckert József: Újabb leletekről, a székesfehérvári Demkóhegyen. Archaeologiai Értesítő 13 (1893) 266–269.

LICHTNECKERT 1893b

Lichtneckert József: A demikóhegyi ősmagyar temető. A Fejérmegyei és Székesfehérvár Városi Történelmi s Régészeti Egylet Évkönyve 2 (1893) 296–304.

MESTERHÁZY 1892

Mesterházy Károly: Székesfehérvár – Demkóhegy (Fejér m.). In.: „Őseinket felhozád...”. A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus, 1996. március 16 – december 31. Szerk.: Fodor István. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1996.

NAGY 1892

Nagy Géza: A magyar pogánykor emlékei Fejér megyében. Archaeologiai Értesítő 12 (1892) 299–315.

RÓMER 1878

Rómer Flóris: TÁRCZA. Hazai tud. intézetek és leletek. Archaeologiai Értesítő XII. IV. füzet (1878) 158.